

Προλογικό Σημείωμα Σοφίας Καλογρίδη

«Διδάσκουμε για να σώσουμε τον κόσμο»

St. Brookfield

Τι μπορεί να προσφέρει στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα μια διπλωματική εργασία, με θέμα: «*Ο κριτικά στοχαζόμενος εκπαιδευτικός κατά τον Stephen Brookfield: μέθοδοι και εργαλεία κριτικής συνειδητοποίησης. Η περίπτωση μιας ομάδας εστίασης εκπαιδευτικών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης*»; Κατ' αναλογία το ερώτημα είναι τι μπορεί να προσφέρει η θεωρία του κριτικού στοχασμού του Stephen Brookfield στους Έλληνες εκπαιδευτικούς, στους εκπαιδευτές ενηλίκων, αλλά και τους μαθητές;

Μια τόσο πλούσια παιδαγωγική σκέψη, όπως αυτή του *Stephen Brookfield*, μπορεί σίγουρα να ενδυναμώσει τους εκπαιδευτικούς που σκέφτονται κριτικά πάνω στη διδασκαλία και στις πρακτικές τους, θα μπορούσε να είναι η απάντηση. Επιπλέον, η απόκτηση κριτικής σκέψης είναι το διακύβευμα και για την εκπαίδευση των μαθητών, με στόχο να συνειδητοποιήσουν αυτοί ότι ένας κόσμος χωρίς γνώση είναι ένας κόσμος σιωπής, ένα κόσμος όπου δεν θα έχουν επιλογές. Αντίθετα, η απόκτηση κριτικής σκέψης θα τους οδηγήσει σε ενήμερες πράξεις, σε πράξεις που θα στηρίζονται σε σκέψη, ανάλυση, αιτιολόγηση και άρα σε μια πιο ικανοποιητική ζωή, που θα μπορούν να τη βελτιώνουν διαρκώς.

Ο Stephen Brookfield γεννήθηκε στο Liverpool της Αγγλίας το 1949. Στα οπισθόφυλλα των βιβλίων του και στο βιογραφικό του θε-

ωρεί σημαντικό να αναφέρει ότι είναι πατέρας της Molly, του Colin και σύζυγος της Kim. Ο Stephen Brookfield αρχικά πήρε πτυχίο στις Σύγχρονες Σπουδές (διεπιστημονικές σπουδές) στην Ιστορία και στην Πολιτική. Στη συνέχεια έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στην Εκπαίδευση Ενηλίκων, στην Κοινωνιολογία και τις Σύγχρονες Κοινωνικές και Πολιτιστικές Σπουδές (Brookfield, 1995a). Σήμερα αναγνωρίζεται ως ένας από τους θεμελιωτές του πεδίου της Εκπαίδευσης Ενηλίκων και φέρει τον τίτλο του διακεκριμένου Ακαδημαϊκού δασκάλου στο Πανεπιστήμιο St. Thomas στη Μινεάπολη της Μινεσότα, όπου ζει και εργάζεται. Υπηρετεί ταυτόχρονα ως Σύμβουλος Εκπαίδευσης Ενηλίκων στα μεταπτυχιακά προγράμματα του Πανεπιστημίου National Luis στο Σικάγο. Το συνολικό του έργο έχει στόχο να ενδυναμώσει τους ανθρώπους να μάθουν να σκέφτονται κριτικά για τις κυρίαρχες ιδεολογίες που έχουν εσωτερικεύσει και για το πώς αυτές μπορούν να αμφισβητηθούν. Για τον σκοπό αυτό έχει γράψει ή και συγγράψει είκοσι βιβλία σχετικά με την εκπαίδευση ενηλίκων, την κριτική σκέψη, τη μέθοδο διαλόγου, την κριτική θεωρία, την ηγεσία και τη φυλετική θεωρία. Έξι από αυτά έχουν κερδίσει το Διεθνές Βραβείο Cyril O. Houle (1986, 1989, 1996, 2005, 2011, 2012).

Ο κορυφαίος θεωρητικός και ερευνητής της εκπαίδευσης ενηλίκων έχει ασχοληθεί πολλά χρόνια συστηματικά με την κριτική θεωρία, την κριτική σκέψη και τον κριτικό στοχασμό στην εκπαίδευση, ιδιαίτερα στην εκπαίδευση ενηλίκων. Θεωρεί ότι η κριτική θεωρία είναι σημαντική και ως φιλοσοφία και ως πρακτική, επειδή εύκολα μπορεί να ερμηνεύσει τα περισσότερα περιεχόμενα της εκπαίδευσης ενηλίκων.

Ο Brookfield διαμόρφωσε μια δική του θεωρητική προσέγγιση για την κριτική εκπαίδευση, που βασίζεται στη Σχολή της Φρανκφούρτης (Adorno, Horkheimer, Marcuse...), αλλά και στην αμερικανική παράδοση (Lindeman, Horton...). Υποστηρίζει ότι η κριτική θεωρία προκύπτει ως κριτική στην καπιταλιστική κοινωνία, με κύρια αξιώματα την κοινωνική ανισότητα, την κυρίαρχη (κάθε φορά) ιδεολογία και την εν δυνάμει επιρροή της κριτικής σκέψης στον κόσμο. Όπως αναφέρει «για να αποτελέσει κάτι παράδειγμα κριτικής μάθησης, κριτικής ανάλυσης ή κριτικού στοχασμού, θεωρούμε ότι τα άτομα στα οποία αναφέρεται θα πρέπει να εμπλακούν σε ένα είδος

ανάλυσης των σχέσεων ισχύος, που ενυπάρχουν στην κατάσταση ή στο πλαίσιο στο οποίο πραγματοποιείται η μάθηση. Θα πρέπει, επίσης, να προσπαθήσουν να αναγνωρίσουν τις προσφιλείς τους παραδοχές, που στην πραγματικότητα καταστρέφουν την αίσθηση ευημερίας τους, ενώ υπηρετούν τα συμφέροντα των άλλων, δηλαδή τις ηγεμονικές παραδοχές» (Brookfield, 1995a, σ. σ. 158-159).

Η ηγεμονία, μία έννοια «δανεισμένη» από τον Γκράμσι, ερμηνεύει τον τρόπο του πώς οι άνθρωποι πείθονται να αποδεχτούν την κυρίαρχη ιδεολογία ως κάτι που λειτουργεί πάντα προς το συμφέρον τους (Brookfield, 2012b). Ο Γκράμσι (2005) επισημαίνει ότι, επειδή οι άνθρωποι πρέπει να μαθαίνουν ηγεμονικές αξίες, ιδέες και πρακτικές και, επειδή τα σχολεία παίζουν έναν μείζονα ρόλο στο να παρουσιάζουν αυτές τις ιδέες ως τη φυσική τάξη των πραγμάτων, η ηγεμονία πρέπει να κατανοείται πάντα ως ένα εκπαιδευτικό φαινόμενο. Αναφερόμενος ο Brookfield σε παραδείγματα ηγεμονικών απόψεων στην κοινωνία, όπως η θέση των γυναικών, οι ανισότητες στη συνεχιζόμενη εκπαίδευση, το Ολοκαύτωμα, η πρόσφατη παγκόσμια οικονομική κρίση, αναφέρει: «Η κριτική σκέψη είναι ένας τρόπος ζωής, που σε βοηθά να μένεις ανέπαφος (ακέραιος), όταν ο όποιος αριθμός οργανισμών (εταιρείες, πολιτικοί, εκπαιδευτικοί - πολιτιστικοί φορείς) προσπαθούν να σε κάνουν να σκεφτείς και να δράσεις με τρόπους που υπηρετούν τους σκοπούς τους» (Brookfield, 2012b, σ. 2).

Για την κριτική σκέψη στην τυπική εκπαίδευση, ο Brookfield αναφέρει: «Η κριτική σκέψη αναφέρεται στη διαδικασία με την οποία οι μαθητές αντιλαμβάνονται δύο ομάδες παραδοχών. Πρώτον, οι μαθητές διερευνούν τις παραδοχές που υποστηρίζονται από τους μελετητές σε ένα συγκεκριμένο πεδίο μελέτης, σχετικά με τον τρόπο που δημιουργείται, νομιμοποιείται και προωθείται η γνώση σε αυτόν τον τομέα. Δεύτερον, οι μαθητές διερευνούν τις δικές τους παραδοχές και τον τρόπο που αυτές πλαισιώνουν τη σκέψη και τις πράξεις τους. Η κριτική σκέψη απαιτεί από εμάς να ελέγχουμε τις παραδοχές μας, αξιολογώντας την ακρίβεια και την εγκυρότητα των αποδεικτικών στοιχείων για αυτές τις παραδοχές και εξετάζοντας ιδέες και πράξεις από πολλαπλές οπτικές γωνίες. Ένα άτομο που σκέφτεται κριτικά είναι σε πολύ καλύτερη θέση να προβαίνει σε ενήμερες δράσεις; δράσεις που είναι καλά τεκμηριωμένες σε αποδεικτικά στοιχεία και γι' αυτό πολύ

πιο πιθανά να συμβάλλουν στην επίτευξη των επιδιωκόμενων αποτελεσμάτων» (Brookfield, 2012b, σ. 157).

Στην εκπαίδευση ενηλίκων, ο Brookfield μιλά για κριτικό στοχασμό ως τη διαδικασία, κατά την οποία ο ενήλικος αναγνωρίζει και αναθεωρεί παραδοχές (απόψεις), υποθέσεις και αξίες, τις οποίες αποδέχτηκε άκριτα κατά την παιδική και εφηβική του ηλικία, με στόχο να τις αντικαταστήσει ή να τις επανατοποθετήσει μέσα στο πλαίσιο της ενήλικης πλέον ζωής του. Το να είσαι κριτικός στην εκπαίδευση ενηλίκων έχει τουλάχιστον τρεις πτυχές: α. Η *κριτική θεωρία* είναι η φιλοσοφία που τονίζει τις κριτικές προσεγγίσεις και προοπτικές. Η κριτική θεωρία μάς δίνει μια βάση για την κριτική σκέψη. β. Η *κριτική σκέψη* είναι μια διαδικασία αναστοχαστικής σκέψης, κατά την οποία αξιολογούμε τις παραδοχές μας και τη δράση μας. γ. Η *κριτική δράση* είναι η ικανότητα να κάνουμε στον σωστό χρόνο ορθές παρεμβάσεις, αφού έχουμε κριτικά αξιολογήσει τις σκέψεις, τις συμπεριφορές και τις επιλογές μας (Brookfield, 2012b).

Ο κριτικός στοχασμός επομένως ξεκινά με την εξέταση των παραδοχών μας. Σύμφωνα με τον Brookfield (2012b), η παραδοχή είναι μια βαθιά εδραιωμένη πίστη, που καθοδηγεί τη σκέψη και τη δράση μας. Οι παραδοχές ταξινομούνται σε τρεις κατηγορίες:

- *Παραδειγματικές (paradigmatic)*: Οι παραδοχές οι οποίες είναι τα βασικά αξιώματα που ορίζουν τον τρόπο που βλέπουμε τον κόσμο και είναι τόσο βαθιά ριζωμένα μέσα μας, που δεν τα θεωρούμε υποθέσεις, αλλά κοινές αλήθειες. Γι' αυτό οι παραδειγματικές παραδοχές είναι αυτές που αλλάζουν δυσκολότερα από όλες. Παραδειγματικές παραδοχές π.χ. είναι το αξίωμα ότι η δημοκρατία εγγυάται την ισότητα και τη δικαιοσύνη ή ότι η διδασκαλία είναι λειτουργημα κ.ά.
- *Κανονιστικές (prescriptive)*: Οι παραδοχές οι οποίες μας υποδεικνύουν πώς πρέπει να ενεργούμε σε κάθε περίπτωση. Κανονιστικές παραδοχές π.χ. είναι το αξίωμα ότι η εκπαίδευση προωθεί την κριτική σκέψη ή ότι οι εκπαιδευτικοί γενικά προωθούν τη συμμετοχή στην τάξη.
- *Αιτιώδεις (Causal)*: Οι παραδοχές οι οποίες μας βοηθούν να καταλάβουμε τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες είναι εφικτή

μια διαδικασία ή μπορεί να αλλάξει. Συνήθως διατυπώνονται με προγνωστικούς όρους. Αιτιώδεις παραδοχές π.χ. είναι ότι τα μαθησιακά συμβόλαια προάγουν την αυτοκατευθυνόμενη μάθηση ή ότι η δημιουργία ομάδων προσφέρει στους εκπαιδευόμενους ένα μεγαλύτερο εύρος οπτικών για ένα ζήτημα από ό,τι η μετωπική, κατ' άτομο διδασκαλία.

Η μεθοδολογία εφαρμογής του κριτικού στοχασμού στις παραδοχές και πρακτικές μας μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσα από τέσσερις διαφορετικούς, αλλά και συμπληρωματικούς φακούς κριτικής συνειδητοποίησης, που είναι:

- *Η αυτοβιογραφική ανάλυση.* Αυτή που συνίσταται στον στοχασμό των εκπαιδευτών πάνω στη δική τους βιογραφία ως μαθητών και ως δασκάλων. Ο Brookfield (1995a) προτείνει μια σειρά εργαλείων, που ο εκπαιδευτικός μπορεί να χρησιμοποιήσει για να προβεί στην ανάλυση της βιογραφίας του, όπως: Οι εκθέσεις Ελέγχου της Μάθησης του Δασκάλου (Teacher Learning Audits), οι πρότυποι Ρόλοι Προσωπογραφιών (Role Model Profiles), τα υπομνήματα Συμβουλών Επιβίωσης (Survival Advice Memos), η βιντεοσκοπήση (Videotaping), η κριτική της Ιδεολογίας (Ideology Critique) και τα Διδακτικά Ημερολόγια (Teaching Logs).
- *Οι μαθητές/τριες - εκπαιδευόμενοι/ες.* Η γνώση του διδάσκοντα σχετικά με το πώς οι μαθητές/τριες ή οι εκπαιδευόμενοι/ες βιώνουν και αντιλαμβάνονται τη διδακτική μαθησιακή διαδικασία είναι πολύ σημαντική, επειδή έτσι του δίνεται η δυνατότητα να παίρνει ανατροφοδότηση από τους εκπαιδευόμενούς του, να βελτιώνει τη διδασκαλία του, τις εργασίες που αναθέτει κλπ. Η ανατροφοδότηση όμως πρέπει να είναι ανώνυμη και ο ίδιος να είναι ανοικτός στην κριτική και όχι αμυντικός, να εξηγεί ποιες προτάσεις υιοθετεί, τι αλλαγές κάνει και γιατί. Και για την οπτική των μαθητών/εκπαιδευομένων ο Brookfield (1995a) προτείνει επίσης μια σειρά εργαλείων που μπορεί να χρησιμοποιήσει ο εκπαιδευτικός, όπως: η *γραπτή εξέταση του ενός λεπτού* (The One-minute Paper), τα *ημερολόγια μάθησης* (Student Learning Journals), η *ανίχνευση Λαθών* (Troubles hooting), η *άσκηση επιβίωσης* (Survival Keynote Exercise), τα *Γράμματα*

στους Διαδόχους [Letters to Successors], οι Μαθησιακοί Φάκελοι (Participant Learning Portfolios) και το Ερωτηματολόγιο Κριτικών Περιστατικών (Critical Incident Questionnaire, CIQ). Ο Brookfield προτείνει τη χρήση του CIQ μετά το τέλος κάθε δραστηριότητας, ώστε να βοηθηθούν οι εκπαιδευόμενοι να σκεφτούν κριτικά επάνω στη μαθησιακή εμπειρία που μόλις βίωσαν. Ζητά από τους εκπαιδευόμενους να απαντήσουν στα ερωτήματα: –Ποια ήταν η στιγμή που είχατε τη μεγαλύτερη εμπλοκή σε αυτό που συνέβαινε; –Ποια ήταν η στιγμή που νιώσατε πιο αποστασιοποιημένοι/ες; –Ποια ήταν η πιο βοηθητική στιγμή; Ποια ήταν η πιο αινιγματική και τι σας εξέπληξε περισσότερο; Ο Brookfield θεωρεί ιδιαίτερα σημαντικό αυτό το εργαλείο για την αποτίμηση της εξέλιξης των εκπαιδευομένων, αλλά και για την προετοιμασία του επόμενου μαθήματος (Brookfield, 2012b, σ. 54–55).

- Οι εμπειρίες των συναδέλφων μας (Our Colleagues experiences). Η αξιοποίηση των συναδέλφων μας ως «κριτικών φίλων» μπορεί να λειτουργήσει αποκαλυπτικά, υποστηρικτικά και ανατροφοδοτικά. «Καθώς αυτοί περιγράφουν τις εμπειρίες τους και φαίνεται ότι και αυτοί αντιμετωπίζουν τις ίδιες κρίσεις και τα διλήμματα που και εμείς αντιμετωπίζουμε, αναπλαισιώνουμε και εμπλουτίζουμε τις δικές μας θεωρίες και πρακτικές» (Brookfield, 1995a, σ. 35). Η συμμετοχή σε μια κριτικοστοχαστική ομάδα μπορεί να αποδειχθεί πολλαπλά ωφέλιμη. Η εμπειρία του συναδέλφου μπορεί να προσφέρει νέες οπτικές στην εξέταση ενός προβλήματος και να λειτουργήσει ως αφετηρία για πειραματισμό με παραλλαγές πάνω σε νέες στρατηγικές και πρακτικές. Το μοίρασμα των εμπειριών δημιουργεί ψυχική επαφή, ασφαλή βάση για εμπιστοσύνη, συνεργασία, αλληλοκατανόηση, αλληλεγγύη. Η συζήτηση με τους συναδέλφους ξεδιπλώνει το πέπλο της σιωπής, στην οποία είναι τυλιγμένη η πρακτική μας, σπάει τα δεσμά της απομόνωσης, αναγνωρίζοντας τα κοινά στοιχεία σε εμπειρίες και συναισθήματα. Τα εργαλεία για την αξιοποίηση των εμπειριών των συναδέλφων, σύμφωνα με τον Brookfield, είναι η χρήση των *Κριτικών Επεισοδίων* (Using Critical Incidents), η *άσκηση κυλιόμενης συζήτησης* (The Circular Response Discussion Exercise), ο *Πειραματισμός Ρόλων στη*

συζήτηση (Experimenting with Different Conversational Roles) και ο έλεγχος Καλών Πρακτικών (The Good Practices Audit).

- *Η Θεωρία*. Ο τελευταίος φακός του κριτικού στοχασμού για τον εκπαιδευτικό, ο δυσκολότερος, είναι η μελέτη της θεωρίας. Η θεωρία προσφέρει στους εκπαιδευτικούς τη δυνατότητα να αποκαλύψουν, να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν τις εμπειρίες τους. Η μελέτη της βιβλιογραφίας προτρέπει τους εκπαιδευτικούς να σπάσουν τον κύκλο της εξοικείωσης με τις καθημερινές τους πρακτικές, να αποφύγουν την παγίδα του σχετικισμού και της απομόνωσης. «*Η μελέτη είναι ένας από τους τρόπους για να κατανοήσουμε τη θεωρητική αποσαφήνιση της πρακτικής μας σε μια συγκεκριμένη στιγμή... Εάν δεν συμβεί αυτό, ως εκπαιδευτικοί αρχίζουμε να βαδίζουμε σε έναν κύκλο, χωρίς τη δυνατότητα να βγούμε από αυτόν.*» (Horton & Freire, 1990 στον Brookfield, 1995a, σ. 186). Επιπλέον, η μελέτη της θεωρίας διευκολύνει την ομογενοποίηση της σκέψης (groupthink), βελτιώνει τη συζήτηση με τους συναδέλφους και τοποθετεί την πρακτική στο κοινωνικό πλαίσιο.

Εργαλεία κριτικής μελέτης της θεωρητικής βιβλιογραφίας είναι οι *επιστημολογικές ερωτήσεις* (epistemological questions), οι *εμπειρικές ερωτήσεις* (experiential questions), οι *επικοινωνιακές ερωτήσεις* (communicative questions) και οι *πολιτικές ερωτήσεις* (political questions).

Ο κριτικός στοχασμός, σύμφωνα με τον Brookfield, είναι μια ωφέλιμη δραστηριότητα των εκπαιδευτικών, που δίνει ελπίδα για το μέλλον. Ωστόσο, ο κριτικός στοχασμός δεν έχει μόνο οφέλη για τον εκπαιδευτικό, αλλά του επιφυλάσσει και κινδύνους, τους οποίους ο Brookfield (1995a) διακρίνει σε τέσσερα είδη:

- Το *Σύνδρομο της αγυρτείας* (*The impostor syndrome*), που αναφέρεται σε αισθήματα ανεπάρκειας και έλλειψης αυτοπεποίθησης των εκπαιδευτικών στην άσκηση του επαγγέλματός τους. Το σύνδρομο αυτό διακατέχει αρκετούς εκπαιδευτικούς, οι οποίοι θεωρούν ότι δεν είναι αρκετά ικανοί γι' αυτό που κάνουν, ότι δεν είναι άξιοι επαγγελματικής αναγνώρισης και ότι εξαπατούν το κοινό τους. Ζουν με έναν διαρκή φόβο ότι αυτή

η εικόνα τους θα αποκαλυφθεί και οι ίδιοι θα υποστούν μια ταπεινωτική δημόσια αποκάλυψη.

- Η *Πολιτιστική αυτοκτονία* (*The cultural suicide*), που αναφέρεται στην περιθωριοποίηση και στον αποκλεισμό του εκπαιδευτικού από δίκτυα συναδέλφων και ομάδες που ανήκε, επειδή τώρα τον θεωρούν «ταραχοποιό στοιχείο». Πολύ αισθητό είναι το βίωμα της πολιτιστικής αυτοκτονίας σε εκείνους που οι συνάδελφοί τους τους θεωρούν εθνικούς ή ταξικούς προδότες. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να χάσουν φίλους, να βλάψουν την καριέρα τους, να γίνουν οι παρίες των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.
- Το *αίσθημα της χαμένης αθωότητας* (*The lost innocence*), που αναφέρεται στο συναίσθημα που προκύπτει από τη σταδιακή κριτική συνειδητοποίηση ότι τα διδακτικά διλήμματα δεν έχουν μια καθολική λύση. Η συνειδητοποίηση ότι η διδασκαλία είναι μια ασαφής διαδικασία, ότι κανένα βιβλίο δεν εμπεριέχει απαντήσεις σε όλα τα διδακτικά προβλήματα, ότι δεν υπάρχουν αιώνιες αλήθειες δημιουργεί στον εκπαιδευτικό σύγχυση, αμφιβολία, θλίψη. Ο εκπαιδευτικός αντιλαμβάνεται την ύπαρξή του ως μια συνεχή επιστημολογική κατάρρευση, καθώς οι βεβαιότητές του συντρίβονται. Τότε αναζητά την επιστροφή του στην εποχή της χαμένης αθωότητας, στην εποχή που αγνοούσε όσα γνωρίζει σήμερα.
- Ο *αγώνας δρόμου* (*Road running*) ή το *αίσθημα του κενού*. Το να γίνει ο εκπαιδευτικός ένας κριτικά στοχαζόμενος επαγγελματίας προϋποθέτει μια αργή και σταδιακή διαδικασία, καθόλου εύκολη. Από εκπαιδευτικούς περιγράφεται ως ένας αγώνας δρόμου, μια διαδικασία άλλοτε με δύο βήματα μπρος και ένα πίσω, άλλοτε με ένα βήμα μπρος και τρία πίσω... Στη διαδικασία αυτή τα πισωγυρίσματα στους παλιούς τρόπους διδασκαλίας βιώνονται ως δυσβάσταχτα, τετελεσμένα γεγονότα. Η κατάκτηση του κριτικού στοχασμού φαίνεται αδύνατη, υπεράνω των δυνάμεών τους. Οι παλιοί τρόποι δεν τους ικανοποιούν, αλλά ούτε έχουν κατακτήσει τους καινούριους. Η κατάσταση αυτή, που βιώνεται από τους εκπαιδευτικούς ως υπαρξιακή κρίση, δημιουργεί ένα αίσθημα κενού και αβεβαιότητας.

Παρά τους κινδύνους που πιθανόν μπορεί να αντιμετωπίσει ο εκπαιδευτικός από τη διαδικασία του κριτικού στοχασμού τα οφέλη, σύμφωνα με τον Brookfield (1995a), είναι πολύ σημαντικά, όπως:

- › *Ο κριτικός στοχασμός βοηθά τους εκπαιδευτικούς να αναλάβουν ενήμερη δράση.* Ο κριτικά στοχαζόμενος εκπαιδευτικός αποκτά επίγνωση γιατί κάνει ό,τι κάνει και επικοινωνεί καλύτερα το σκεπτικό του με τους συναδέλφους και τους μαθητές του.
- › *Ο κριτικός στοχασμός λειτουργεί ως ένας «συναισθηματικός εξισορροπιστής».* Η συνήθεια του κριτικού στοχασμού είναι συνδεδεμένη με το ηθικό των εκπαιδευτικών και την αποφυγή διπολικών καταστάσεων, όπου ο άκρατος ενθουσιασμός εναλλάσσεται με την απόλυτη απογοήτευση. Ο κριτικά στοχαζόμενος εκπαιδευτικός αναγνωρίζει ότι η υποκίνηση και η διευκόλυνση του κριτικού στοχασμού είναι λογική και συναισθηματική διαδικασία, ένα «σύνθετο ψυχολογικά δράμα», στο οποίο ελλοχεύει ο κίνδυνος η διδασκαλία του να προκαλέσει απογοήτευση, τρόμο και αντίσταση στη μάθηση στους εκπαιδευόμενους. Η αποδοχή από τον εκπαιδευτικό της συναισθηματικής φύσης της μάθησης και της διδασκαλίας τον κάνει να μην αισθάνεται ότι απειλείται η αυτοεκτίμηση και η αξιοπρέπεια του και τον προστατεύει από την επαγγελματική εξουθένωση (Brookfield, 2006b, 2012, κ.ά.).
- › *Ο κριτικός στοχασμός δίνει ζωντάνια στην τάξη.* Ο κριτικά στοχαζόμενος εκπαιδευτικός ενεργοποιεί την τάξη του με ένα μοντέλο «*φλογερού σκεπτικισμού*», δημιουργώντας ένα κλίμα, όπου υπάρχει εκτίμηση της αλλαγής και του ρίσκου της αποτυχίας.
- › *Ο κριτικός στοχασμός βοηθά τον εκπαιδευτικό να συνειδητοποιήσει την ιδεολογική βάση της διδασκαλίας και να δημιουργήσει πιο δημοκρατικές τάξεις.* Ο κριτικά στοχαζόμενος εκπαιδευτικός αντιλαμβάνεται ότι τα Προγράμματα Σπουδών δεν είναι προϊόντα θεϊκής εντολής, αλλά προϊόντα συγκρούσεων, με στόχο την εξυπηρέτηση συμφερόντων συγκεκριμένων ομάδων σε μια χρονική στιγμή. Η ανεξαρτησία της σκέψης, η επίτευξη στόχου, η συνεργασία σε κλίμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης αναπτύσσουν μια ηθική βάση, όπου ο ένας σέβεται τον άλλον και λειτουργεί με ισότητα, δικαιοσύνη και συμπόνια.

- *Ο κριτικός στοχασμός βοηθά τον εκπαιδευτικό να συνδέσει τη διδασκαλία του με τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των μαθητών, μετατρέποντας έτσι τη διδασκαλία του σε μια κριτικά ανταποκρινόμενη σε αυτά διδασκαλία.*
- *Ο κριτικός στοχασμός συμβάλλει σημαντικά στην επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευτικών. Βοηθά τον εκπαιδευτικό να ανακαλύψει τη φωνή του, αναγνωρίζοντας τις εμπειρίες του ως σημαντικές και αναδεικνύοντάς τις με αυθεντικό και συνεπή τρόπο. Οδηγείται έτσι σε μια γνήσια, μετασχηματιστική διαδικασία, που ελαχιστοποιεί τους κινδύνους που αναφέραμε παραπάνω.*

Με βάση αυτόν τον θεωρητικό προβληματισμό, που μας εισάγει ο Steven Brookfield, η κ. Κατερίνα Καβακλή, Καθηγήτρια Φιλολόγος, στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών της Σπουδών στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, εκπόνησε τη Διπλωματική της Εργασία, με τίτλο: *«Ο κριτικά στοχαζόμενος εκπαιδευτικός κατά τον Stephen Brookfield: μέθοδοι και εργαλεία κριτικής συνειδητοποίησης. Η περίπτωση μιας ομάδας εστίασης εκπαιδευτικών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης»*.

Η διπλωματική αυτή εργασία αποτελεί μια σημαντική συνεισφορά στην εφαρμογή της θεωρίας του Stephen Brookfield για τον κριτικό στοχασμό σε μια χώρα, όπως η δική μας, όπου έχουν πραγματοποιηθεί ελάχιστες μελέτες, με βάση αυτόν τον θεωρητικό προβληματισμό¹.

Στο πλαίσιο αυτό, η ίδια αναφέρει: *«η προσωπική προσπάθεια για εκπαιδευτικό αναστοχασμό, ως ενεργού εκπαιδευτικού στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση με την ιδιότητα της φιλόλογου, στο πλαίσιο μιας ασυνείδητης διαδικασίας αντίστασης σε εξουσιαστικές δομές και αυθεντίες, ενισχύθηκε με το στέρεο θεωρητικό υπόβαθρο των θεμελιωτών της Εκπαίδευσης Ενηλίκων στη διάρκεια των σπουδών μου στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Επιστήμες της Αγωγής» του Ε.Α.Π. Η συνειδητοποίηση της ύπαρξης μιας θεωρίας προωθητικής της απελευθερωτικής εκπαίδευσης, που συνδράμει στη θεμελίωση του παιδαγωγικού μου σκεπτικού, οδήγησε στον προβληματισμό μου για την*

1. Το βιβλίο του St. Brookfield *“Becoming a Critically Reflective Teacher”* μεταφράστηκε πρόσφατα στα ελληνικά από τις εκδόσεις Gutenberg. Επιστημονική Επιμέλεια: Λαμπρίνα Γιώτη-Θανάσης Καραλής. Μετάφραση: Κατερίνα Τόκα.

απουσία της ευρείας διάδοσής της στους κόλπους των εκπαιδευτικών και στην πεποίθησή μου ότι η μύησή τους σε αυτή θα ήταν προς όφελος της εκπαιδευτικής κοινότητας».

Στην έρευνά της η Κατερίνα Καβακλή μέσω της μελέτης περίπτωσης μιας ομάδας εστίασης εκπαιδευτικών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, που λειτούργησε ως «μέσο» συλλογικού κριτικού αναστοχασμού, επιχείρησε τη διερεύνηση των απόψεών τους για τη θεωρία του κριτικά στοχαζόμενου εκπαιδευτικού του Stephen Brookfield, καθώς και τις μεθόδους και τα εργαλεία, που προτείνονται από αυτόν κατά τη διαδικασία της κριτικής συνειδητοποίησής του, ώστε να αποτιμηθεί η δυνατότητα αξιοποίησής της στα ελληνικά εκπαιδευτικά περιβάλλοντα.

Στο πλαίσιο αυτό, ακολουθήθηκε η ποιοτική ερευνητική μέθοδος, καθώς ο στόχος ήταν η εμβάθυνση στις απόψεις και στις εμπειρίες των εκπαιδευτικών. Μέσω σκόπιμης δειγματοληψίας επιλέχθηκαν οκτώ εκπαιδευτικοί, που υπηρετούσαν σε δημόσια σχολεία της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Ως ερευνητική τεχνική επιλέχθηκε η μέθοδος των ομάδων εστίασης (focus groups), που στοχεύει στην αξιοποίηση της αλληλεπίδρασης των συμμετεχόντων για την παραγωγή ερευνητικών δεδομένων και ιδεών που δεν θα μπορούσαν να παραχθούν χωρίς τη διάδραση των μελών της ομάδας. Τα εργαλεία για τον κριτικό στοχασμό που επέλεξε η ερευνήτρια ήταν αρκετά και ενδιαφέροντα.

Από την έρευνα προέκυψαν πολλά σημαντικά ευρήματα, μερικά από τα οποία αναφέρουμε.

Οι εκπαιδευτικοί αποτίμησαν θετικά τη θεωρία του Brookfield για την αξιοποίηση του κριτικού στοχασμού στην εκπαιδευτική πράξη. Ομόφωνα επισήμαναν την αξία του στη διαρκή κριτική αμφισβήτηση των επιδιωκόμενων σκοπών και αποτελεσμάτων της εκπαιδευτικής διαδικασίας, καθώς και των μεθόδων και τεχνικών διδασκαλίας και των διαμορφούμενων παιδευτικών σχέσεων. Μέσω της κριτικής αυτοδιερεύνησης μετατράπηκαν οι ίδιοι σε παράδειγμα κριτικοστοχαστικού δασκάλου, καθώς ο πιο δυναμικός τρόπος μετάδοσης ενός μηνύματος στους διδασκόμενους, κατά τον Brookfield, είναι η επιλογή του προσωπικού παραδείγματος.

Οι εκπαιδευτικοί της συγκεκριμένης έρευνας οραματίζονται ένα σχολείο ανοικτό στην κοινωνία με έμφαση στη συνεργασία, στην

ανατροφοδότηση και τις ενεργητικές τεχνικές μάθησης. Δίνουν προτεραιότητα στην κοινωνικοποίηση των μαθητών, στη μετατροπή τους σε ενεργούς κριτικά σκεπτόμενους πολίτες, στη συμπερίληψη, στη μέριμνα προς τις ευάλωτες μαθησιακά ομάδες. Στο όραμα όμως αυτό, που δεν απέχει πολύ από τη ρητορική της επίσημης εκπαιδευτικής πολιτικής, απουσιάζει ή δεν διαγράφεται έντονα ο κριτικός στοχασμός στα κύρια σημεία της, όπως τα αναλυτικά προγράμματα, τα επιλεγόμενα διδακτικά αντικείμενα ή και τα διδακτικά αντικείμενα που αφαιρούνται, όπως το μάθημα της Κοινωνιολογίας στο Λύκειο. Απουσιάζει δηλαδή ο κριτικός στοχασμός κατά Stephen Brookfield, που επικεντρώνεται όχι μόνο στο πώς διδάσκει ο εκπαιδευτικός, αλλά και στο τι και με ποιον σκοπό.

Ωστόσο, όπως σημειώνει η ερευνήτρια, οι εκπαιδευτικοί αξιοποιώντας τα εργαλεία, που ο ίδιος ο Brookfield προτείνει, επιδόθηκαν στο «κυνήγι» των δικών τους παραδοχών, επιχειρώντας ένα βήμα προς την κριτική τους συνειδητοποίηση. Εντόπισαν έτσι προσωπικές τους παραδοχές για τη διδασκαλία που μέσω της εμπειρίας διαψεύστηκαν ή επαληθεύτηκαν, διατύπωσαν τη συμβουλή που θα ήθελαν να τους είχε δοθεί στην αρχή της σταδιοδρομίας τους, συνειδητοποίησαν το μεγαλύτερό τους σφάλμα ως δασκάλων, περιέγραψαν τη γνώμη που οι μαθητές τους θέλουν να έχουν γι' αυτούς, τον τρόπο αντίληψης μιας επιτυχημένης διδασκαλίας αλλά και τα «δυνατά» και «τρωτά» τους σημεία για αυτοβελτίωση. Βιώνοντας μάλιστα τη χειραφετητική δύναμη του κριτικοστοχαστικού διαλόγου ομοτέχνων εξέφρασαν έντονα την ανάγκη για τη διαμόρφωση ενός στέρεου θεωρητικού υπόβαθρου, ενώ διατυπώθηκε και η πρόταση για υιοθέτηση τέτοιων αναστοχαστικών πρακτικών και στους πραγματικούς χώρους δράσης τους, στα σχολεία, παρά την αμηχανία σε σχέση με την αποτελεσματικότητά τους στη διάρρηση των στεγανών.

Στην κατεύθυνση αυτή τα ερευνητικά δεδομένα της μελέτης αυτής είναι πολύ ενθαρρυντικά για την υιοθέτηση του κριτικού στοχασμού από τους εκπαιδευτικούς σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, στηριγμένοι βέβαια σε μία θεωρία όπως αυτή του Stephen Brookfield.

Ελπίζουμε η έρευνα αυτή να μελετηθεί από τους εκπαιδευτικούς και να βρει μιμητές σε όλες τις βαθμίδες του εκπαιδευτικού συστή-

ματος για την υιοθέτηση του κριτικού στοχασμού στην πρακτική και στη διδασκαλία τους, καθώς και για τη διεξαγωγή περισσότερων ερευνών. Επειδή, όπως αναφέρει ο Stephen Brookfield, ο κριτικός στοχασμός σηματοδοτεί την ελπίδα για ανάληψη δράσης από αυτόνομα άτομα, που θα ορίζουν τη ζωή και το πεπρωμένο τους.

Αθήνα, 15/12/2023

Σοφία Καλογρίδη

Βιβλιογραφικές αναφορές

Brookfield, S. D. (1995a). *Becoming a Critically Reflective Teacher*. Jossey-Bass.

Brookfield, S. D. (2005). *The Power of Critical Theory. Liberating Adult Learning*. Jossey-Bass.

Brookfield, S. D. (2006). *The Skillful Teacher. On Technique, Trust and Responsiveness in the Classroom*. Second Edition. Jossey-Bass.

Brookfield, S. D. (2012b). *Teaching for Critical Thinking: Tools and techniques to help students question their assumptions*. Jossey-Bass.

Γκράμσι, Α. (2005). *Παρελθόν και Παρόν*. Στοχαστής.